

PATRICK GUYOMARD

Η απόλαυση του τραγικού

η Αντιγόνη, ο Lacan και η επιθυμία του αναλυτή

εισαγωγή: Δημήτρης Παπαευθυμίου
μετάφραση: Βίκυ Μαλισόβα-Χατζοπούλου

ΨΥΧΑΝΑΛΥΤΙΚΟΙ ΣΥΝΕΙΡΜΟΙ

ΜΕΤΑΙΧΜΙΟ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Η «ΑΝΤΙΓΟΝΗ» ΚΑΙ ΟΙ ΕΡΜΗΝΕΙΕΣ ΤΗΣ: Η ΨΥΧΑΝΑΛΥΣΗ ΣΤΟ ΦΩΣ ΤΗΣ ΤΡΑΓΩΔΙΑΣ, Εισαγωγή στην ελληνική έκδοση του Δημήτρη Παπαευθυμίου	11
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	41
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι: Η ΣΑΓΗΝΗ ΤΗΣ ΑΝΤΙΓΟΝΗΣ	69
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙ: ΑΥΤΟ ΠΟΥ ΕΙΝΑΙ, ΕΙΝΑΙ	77
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙΙ: Ο ΝΟΜΟΣ ΤΗΣ ΕΠΙΘΥΜΙΑΣ	85
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙV: Η ΑΜΙΓΗΣ ΕΠΙΘΥΜΙΑ	97
ΚΕΦΑΛΑΙΟ V: ΤΟ ΕΚΘΕΤΟ ΠΑΙΔΙ	111
ΚΕΦΑΛΑΙΟ VI: ΘΕΩΡΙΑ ΤΗΣ ΕΠΙΘΥΜΙΑΣ ΚΑΙ ΤΕΛΟΣ ΤΗΣ ΑΝΑΛΥΣΗΣ	119
ΚΕΦΑΛΑΙΟ VII: Η ΕΞΗΓΗΣΗ ΤΗΣ ΑΡΝΗΣΗΣ	131
ΚΕΦΑΛΑΙΟ VIII: ΑΝΤΙΓΟΝΗ ΚΑΙ ΚΡΕΟΝΤΑΣ	153
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙX: «Η ΕΠΙΘΥΜΙΑ ΤΟΥ ΑΝΑΛΥΤΗ ΔΕΝ ΕΙΝΑΙ ΜΙΑ ΚΑΘΑΡΗ ΕΠΙΘΥΜΙΑ»	171
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ	181
ΕΠΙΛΟΓΟΣ: Η ΚΑΤΑΦΑΣΗ ΤΗΣ ΑΝΤΙΓΟΝΗΣ	185
ΕΠΙΜΕΤΡΟ: Η ΑΝΤΙΓΟΝΗ ΚΑΙ Η ΣΦΙΓΓΑ: ΣΥΝΕΧΙΣΗ ΤΗΣ ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑΣ ΤΟΥ LACAN	213
Εργοβιογραφικό του PATRICK GUYOMARD	227

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι

Η ΣΑΓΗΝΗ ΤΗΣ ΑΝΤΙΓΟΝΗΣ

Η Αντιγόνη σαγηνεύει. Έχει τη λάμψη τής, τρομερής και τραγικής, ομορφιάς της που γοητεύει, αιχμαλωτίζει και παρασύρει σε ένα χώρο πέρα από τη ζωή.

Κατευθύνεται προς τα εκεί και, ταυτόχρονα, στέκεται στο κατώφλι του. Ακόμα περισσότερο, δεν παραμένει στο κατώφλι, δεν χαράζει τη γραμμή και το όριο παρά με το τίμημα να το διαβεί, μόνη, προς το μνήμα όπου θα χτιστεί ζωντανή.

Εκεί βρίσκονται η τραγωδία της και το μεγαλείο της, η άτη¹ της, η δυστυχία την οποία παντρεύεται, «θύμα τόσο τρομερά εθελούσιο»,² για να παραστήσει για πάντα το σθένος της άρνησης και τη νομιμότητα του ξεσηκωμού απέναντι σε κάθε εξουσία, τυραννική ή πολιτική, που θα ήθελε, δικαιωματικά, να βασιλεύει ταυτόχρονα στην πόλη και στο επέκεινα, στον κόσμο των ζωντανών και στον κόσμο των

1. Παρατίθεται ελληνικά στο πρωτότυπο. (Σ.τ.Μ.)

2. J. Lacan, *Le Séminaire*, Livre VII, *L'Éthique de la psychanalyse*, Seuil, Παρίσι 1986, σελ. 290.

νεκρών. Φύλακας ενός ορίου, απέναντι στην ολοκληρωτική ισχύ της πόλης, ενσαρκώνει με το όνομά της το υπέρμετρο της βεβήλωσης και την κατάφαση ενός επέκεινα.³ Εναντία στην εξάλειψη του θανάτου διά του φόνου του πτώματος,⁴ εκείνη υποστηρίζει τον ανεπίλυτο δεσμό της ζωής, του ηθικού και ιστορικού της νοήματος, και του θανάτου.

Ότι η Αντιγόνη σαγηνεύει με τη σειρά τους τους ψυχαναλυτές δεν έχει τίποτε το απροσδόκητο. Το ασυνείδητο, έλεγε ο Lacan, έχει μια ηθική θέση. Η ψυχανάλυση διατηρείται μόνο στο μέτρο που αποδίδει χώρο στην αλήθεια του συμπτώματος και στην αποποίηση —και άρα στην απόπειρα άρσης— εκείνων των εξαλείψεων και των αρνήσεων όπως είναι η απώθηση, η διάφευση και ο αποκλεισμός (η κρίση που απορρίπτει). Αυτό το όριο που δεν μπορούμε να υπερβούμε χωρίς να πλήξουμε το ίδιο το νόημα του ανθρώπινου, είναι επίσης το όριο που, μετά τον Freud, οι ψυχαναλυτές καλούνται να ονομάσουν και να υπερασπιστούν ενάντια στις συγχύσεις και στους ολοκληρωτικούς στόχους

3. Επέκεινα του οποίου το ερώτημα φέρεται από το πραγματικό του πτώματος.

4. Η υπενθύμιση, από τον Τειρεσία, της πραγματικότητας του θανάτου και της ματαιοδοξίας της εξάλειψής του αίρει τη σύγχυση της ζωής και του θανάτου, του παρελθόντος και του μέλλοντος, και απελευθερώνει τον Κρέοντα από την παθιασμένη του μανία. «Θα επρόκειτο λοιπόν για ένα ανδραγάθημα», του λέει ο Τειρεσίας, «να σκοτώσεις ένα νεκρό μια δεύτερη φορά;» (Sophocle, *Antigone*, μτφρ. στα γαλλικά P. Mazon, Les Belles Lettres, Παρίσι 1962, στ. 1028). Ο Κρέοντας τότε αναθεωρεί, αλλά πολύ αργοπορημένα, την απόφασή του της άρνησης ταφής. [Τα αποσπάσματα από τις αναφερόμενες τραγωδίες μεταφράζονται από τη γαλλική μετάφραση, η οποία άλλωστε πλην μίας ή δύο εξαιρέσεων ακολουθεί πιστά το αρχαιοελληνικό κείμενο, αφού με βάση αυτή έχει γίνει η ανάλυση του Guyomard. Οι παραπομπές των στίχων αναφέρονται στο αρχαιοελληνικό κείμενο. (Σ.τ.Ε.)]

ιδεολογιών, θρησκειών και συστημάτων που αποκλείουν το ερώτημα του υποκειμένου. Το ασυνείδητο ως έννοια δεν είναι παρά το εν ενεργεία όνομα αυτού του ορίου όπου θεμελιώνεται ο δεσμός της επιθυμίας και της ομιλίας ως η διάσταση του συμπτώματος.

Επίσης ο Lacan, ο ηρωισμός του οποίου δεν είναι εκείνος του Freud,⁵ ξετυλίγει με τρόπο ταυτόχρονα λαμπρό και κλασικό, χωρίς να επαναλαμβάνει σχεδόν τίποτε και χωρίς να επιφέρει κάποια μείζονα μετατόπιση, την ανάλυση του εμβλήματος και της ιδιαίτερης μορφής ηρωισμού στα οποία η Αντιγόνη έρχεται να δώσει σώμα. Η απουσία έκπληξης, η έλλειψη ρήξης, η υπερβολικά πλήρης αναμονή του αναγνώστη του Lacan, που ξαναβρίσκει τον εαυτό του με λαμπρότητα σε αυτό το είδος υπέροχης προσάρτησης της νεαρής ηρωίδας στο ένδοξο και πάσχον πάνθεον των ηρώων της ψυχανάλυσης, έχουν με τη σειρά τους τον τρόπο να μας αιφνιδιάσουν. Ο ηρωισμός σε αυτό το σημείο θα ήταν φορέας ενός προφανούς η διαύγεια του οποίου θα επισκίαζε κάθε ερώτημα; Είναι τόσο προφανές ότι η Αντιγόνη πλανάται πάντα λιγότερο από ό,τι ο Κρέοντας;

Αν εκείνη ξέρει τι δεν θέλει, ξέρει εξίσου και τι θέλει; Το χορικό⁶ στο οποίο ο Lacan στηρίζει τόσο γερά το σχόλιό

5. Μπορούμε να αποκτήσουμε μια ιδέα γι' αυτό αναμετρώντας όλη την απόσταση που χωρίζει το παράθεμα του Βιργιλίου που εγγράφεται από τον Freud στην προμετωπίδα της *Ερμηνείας των ονείρων* — «*Flectere si nequeo superos, acheronta movebo*» — από το φροϋδικό αξίωμα που ο Lacan δεν έπαψε να ξανα-μεταφράζει «εκεί όπου ήταν αυτό, εγώ οφείλω να φτάσω».

6. *Αντιγόνη*, στ. 582-625.

του⁷ τελειώνει με μια ηθική υπενθύμιση: «Όταν ο άνθρωπος συγχέει το κακό και το καλό, είναι επειδή οι θεοί σπρώχνουν την ψυχή του στο πιο καταστροφικό σφάλμα».⁸ Όμως ο χορός απευθύνεται εξίσου στην Αντιγόνη και στην οικογένεια των Λαβδακιδών, οι δυστυχίες των οποίων αναφέρονται ρητά, όσο και στον Κρέοντα.

Προτού να εξετάσουμε αυτή την ιδιαίτερα εκπληκτική πίστη σε μια παράδοση που αίρει την Αντιγόνη σε υποδειγματική θέση παραδείγματος, επινοημένου υποκειμένου για την παραστατικότητα μιας δομής, και φτάνει να εξυμνήσει τη θυσία της, επαναλαμβάνοντάς την, έχει σημασία να εξαγάγουμε τα κίνητρά της. Είναι ξεκάθαρα και δηλωμένα. Το 1960, ο Lacan πείθεται όχι τόσο για την αναγκαιότητα μιας ηθικής της ψυχανάλυσης όσο για την εξαιρετικά ηθική της θέση. Παραδόξως, αλλά αυτό το παράδοξο δεν είναι παρά φαινομενικό, τα χαρακτηριστικά της ψυχαναλυτικής μεθόδου στις διάφορες εφαρμογές της, τόσο τις τεχνικές όσο και τις ηθικές⁹

7. Το σχόλιο του Lacan για την Αντιγόνη βρίσκεται στο *Le Séminaire, Livre VII, Seuil, Παρίσι 1986*, σελ. 285 κ.εξ. Εξαιτίας των πολυάριθμων αναφορών σε αυτό το σχόλιο, ο μη πληροφορημένος αναγνώστης θα είχε όφελος να το διαβάσει.

8. *Αντιγόνη*, στ. 621-623.

9. Στον Lacan οφείλουμε ότι φώτισε και «πραγματεύτηκε» τόσο σταθερά αυτά τα ερωτήματα στη διασταύρωση της τεχνικής και της ηθικής. Στην ψυχαναλυτική βιβλιογραφία και στον ίδιο τον Freud αποδίδεται μερικές φορές ηθική τροπή σε τεχνικούς κανόνες, ενώ, αντίστροφα, απαιτήσεις προερχόμενες από αυτό που αρμόζει να ονομάζεται ψυχαναλυτική τεχνική περνούν για ηθικά παραγγέλματα. Ως επακόλουθο αυτού διακινδυνεύουμε μια διπλή σύγχυση: ηθικοποιούμε την τεχνική και υποβιβάζουμε τα ηθικά ερωτήματα στην τάξη τεχνικών παραγγεμάτων.

(ελεύθερος συνειρμός, ουδετερότητα του αναλυτή, μη παρέμβαση στη ζωή του αναλυομένου, άρνηση να είναι ο αναλυτής παιδαγωγός, διευθυντής συνείδησης ή προφήτης, κτλ.), δεν οφείλουν να οριστούν σε αναφορά με οποιοδήποτε Αγαθό, με την έννοια ενός απολύτου εξωτερικού ως προς το πεδίο της ψυχανάλυσης. Όμως η λακανική κριτική της φαντασίωσης του αντικειμένου, στη ρεαλιστική, προσαρμοστική και κανονιστική του όψη, όπως ακριβώς και η απόρριψη μιας ηθικής των αγαθών, συνοδεύεται από τη θέση ενός καινούργιου αγαθού:¹⁰ της επιθυμίας. Αγαθό εσωτερικά συνδεδεμένο το ίδιο με μια ανατροπή του υποκειμένου, το οποίο έρχεται να ανταποκριθεί σε αυτό που επιβάλλει η τομή του ασυνειδήτου, αλλά παρά τούτα αγαθό.

Ότι η επιθυμία είναι ένα αγαθό επανεισάγει, με έναν τρόπο που είναι προς καθορισμό, την απαραίτητη διάκριση του καλού και του κακού. Η ψυχανάλυση αρνείται να βρει το πρότυπο της επιθυμίας μέσα «στην πολιτισμένη ηθική»,¹¹ βρίσκεται όμως υποχρεωμένη να την επανεισάγει στην ηθική της επί ποινή σύγχυσης.¹² Η λακανική εκδοχή

10. Αγαθό του οποίου όλη η αξία τίθεται για παράδειγμα έτσι: «Η ανατροπή που επιφέρει η εμπειρία μας [η αναλυτική εμπειρία] τοποθετεί στο κέντρο ένα μέτρο απροσμέτρητο, ένα μέτρο άπειρο που ονομάζεται επιθυμία» (J. Lacan, *Le Séminaire*, Livre VII, Seuil, Παρίσι 1986, σελ. 364). Η Αντιγόνη είναι ένα από τα ονόματα αυτού του κέντρου και αυτού του άπειρου μέτρου: μέσα της, η επιθυμία είναι το μέτρο κάθε πράγματος.

11. Στο πρωτότυπο: «la morale civilisée» (Σ.τ.Μ.)

12. Η «σύγχυση» παραπέμπει εδώ σε μια έννοια και όχι σε μια απλή περιγραφή: πρόκειται για τη σύγχυση των θέσεων, των ονομάτων, των φύλων και των γενεών που, υπό αυτούς τους ειδικούς όρους, προσδιορίζουν θέσεις αιμομικτικές, διαστροφικές ή ψυχωτικές.

της *Αντιγόνης* υπακούει σε αυτόν το σκοπό. Τρεις θεωρίες συγχέονται εκεί και την υπερκαθορίζουν με διακυβεύματα που θα χρειαστεί όντως να λυθούν και να μετατεθούν ώστε να αποδοθεί στο κείμενο του Σοφοκλή το δικό του διακύβευμα και σε αυτή τη στιγμή του λακανικού λόγου το όριό του: μια θεωρία της επιθυμίας, που είναι όντως μια θεωρία του υποκειμένου, μια θεωρία της θεραπείας, η οποία συνοφίζεται «στην τραγική διάσταση της αναλυτικής εμπειρίας»: μια ηθική θεωρία—προσανατολισμένη από αυτό το αγαθό που ονομάζεται επιθυμία— του τέλους (και των σκοπών) της ανάλυσης όπως και των (θεωρούμενων μη αναστρέψιμων) υπερβάσεων που υποθέτει.

Η *Αντιγόνη* είναι το κύριο όνομα—το επώνυμο— της προϋπόθεσης μιας μοναδικής και ενοποιητικής απάντησης σε αυτά τα ερωτήματα: είναι όμως μια απάντηση που κλείνεται στον εαυτό της με έναν κόμπο που θα μπορούσαμε να έχουμε συμφέρον να τον λύσουμε. Καταλαμβάνει αυτή τη θέση με τίμημα έναν επιπλέον γύρο, όπου, εκεί επίσης, η απάντηση μοιάζει να προηγείται του ερωτήματος. Γιατί στο λακανικό σχόλιο της *Αντιγόνης* για «την ουσία της τραγωδίας» περί τίνος πρόκειται.¹³

Ιδού η ουσία της τραγωδίας που ανταποκρίνεται στην—και εγγυάται την— ουσία της αναλυτικής εμπειρίας, σε μια ιλιγγιώδη ανάκαμψη όπου μερικές φορές καθεμιά φαίνεται να έρχεται να θεμελιώσει την άλλη.

13. J. Lacan, *Le Séminaire*, Livre VII, Seuil, Παρίσι 1986, σελ. 289.

Η Αντιγόνη είναι λοιπόν η ηρωίδα αυτής της υποκειμενικής καθαίρεσης της οποίας ο αναλυόμενος έχει την εμπειρία. Η ηρωίδα του Lacan – το φερέφωνό του εξίσου.¹⁴ Όμως, αν εκείνη σαγηνεύει, η κάθαρση, που απαιτείται από την τραγωδία όπως και από την ανάλυση, απαιτεί και οφείλει να επιτρέπει με τη σειρά της να αποσπαστεί από τις εξιδανικεύουσες, αντικειμενοποιούσες παραπλανητικές επιπτώσεις αυτής της ίδιας σαγήνης. Σε αυτό επαναλαμβάνει τη χειρονομία του Freud που χρειάστηκε να απαγκιστρωθεί από τη σαγήνη του ενώπιος-ενωπίω για να εγκαινοιάσει την ψυχανάλυση.

Η ανάλυση των διακυβευμάτων αυτής της στιγμής του λακανικού λόγου, καθώς και όποιου υποστηρίζει αυτό το προτεινόμενο στους αναλυτές ιδεώδες, θα μπορούσε να τους απο-γοητεύσει. Θα μπορούσε επίσης να ανακουφίσει κάποιους ώμους πολύ εύκολα διατεθειμένους να φέρουν –και να φορτώνουν– το βάρος ενός φορτίου τόσο βαρύτερου όσο πιο άγνωστου. Επίσης σε πολλά σημεία αυτό το διάβημα στηρίζεται στον τρόπο με τον οποίο ο ίδιος ο Lacan σε πολυάριθμα χωρία και μέσα στην ίδια την κίνηση της ομιλίας του¹⁵ υπερβαίνει το ίδιο του το σχόλιο. Αυτό δεν πρέπει να μας ξαφνιάζει.

14. Ο κήρυκός του.

15. Το σεμινάριο πάνω στην *Ηθική της ψυχανάλυσης* (*L'Éthique de la psychanalyse*) είναι η μεταγραφή –μη θεωρημένη από τον Lacan– ενός προφορικού σεμιναρίου. Δεν είναι γραπτό κείμενο.

«Το τραγικό ορίζεται μέσα στα όρια της ταυτότητας. Η τραγωδία της Αντιγόνης είναι επίσης η τραγωδία των ανυπέρβλητων ορίων της ταυτότητάς της: των λόγων που έχει για να ζήσει και άρα για να πεθάνει της όχθης του αγνώστου πέρα από την οποία δεν ξέρει πλέον ποια είναι ούτε για την ίδια ούτε για άλλους. Ωστόσο, η ταυτότητα –το παιχνίδι και τα πεδία εγγραφής (διαφορετικά και πολύπλοκα), των ταυτίσεων– δεν παραπέμπει ένα υποκείμενο στον εαυτό του. Προϋποθέτει το ερώτημα του Άλλου: του Άλλου της ταυτότητας καθώς και αυτών εδω των ταυτοτήτων· το ερώτημα των πολλαπλών πλεγμάτων που ταυτίζουν την Αντιγόνη και που (αυτό είναι το πρόβλημα του Κρέοντα) θα έπρεπε επίσης να αλλοιωθούν (να τροποποιηθούν, να γίνουν άλλα) ώστε η δική της ταυτότητα να μη γίνει ο τάφος της».

ISBN 978-960-455-260-3

9 789604 552603

ΒΟΗΘ. ΚΩΔ. ΜΗΧ/ΣΗΣ 4260